

ПОТРЕБИ СПОЖИВАЧІВ У ТЕОРЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ
СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕОРІЙCONSUMERS' NEEDS IN THE THEORETICAL DISCOURSE
OF MODERN ECONOMIC THEORIES

У статті здійснено експлікацію феномена потреб, особливостей їх формування та задоволення в контекстуальному вимірі сучасних економічних учень. На основі аналізу неокласичних та інституціонально-соціологічних економічних підходів доведено, що економічні потреби – це своєрідне дуалістичне утворення, яке акумулює у собі як суб'єктивні стимули та стани, так і широке коло відносин між людиною та об'єктивним світом. У даному сенсі потреби визначаються особистістю та її інтересами (суб'єктивний підхід) та функціонуванням суспільних відносинами і станом, природного середовища, культурних особливостей (об'єктивний підхід). Виявлено трансформаційні зрушення в осмисленні потреб, що відстежуються в тенденційних проявах заміни «людини економічної» на більш складну та суперечливу субстанцію, адже поведінка людини на ринку визначається не тільки розрахунковими чинниками, а й психологічними мотивами та соціальними впливами, суспільними нормами.

Ключові слова: потреби, економічні потреби, людина, споживачі, товар, послуги, економіка.

В статті здійснено експлікацію феномена потребностей, особенностей их формирования и удовлетворения в контекстуальном измерении современных экономических учений. На основании анализа неоклассических и институционально-социологических экономических подходов доказано, что экономические потребности – это своеобразное дуалистическое образование, которое аккумулирует в себе как субъективные стимулы и состояния, так и широкий круг отношений между человеком и объективным миром. В данном смысле потребности определяются лич-

ностью и ее интересами (субъективный подход), функционированием общественных отношений и состоянием природной среды, культурных особенностей (объективный подход). Выявлены трансформационные сдвиги в осмыслении потребностей, которые отслеживаются в тенденциозных проявлениях замены «человека экономического» на более сложную и противоречивую субстанцию, ведь поведение человека на рынке определяется не только расчетными факторами, но и психологическими мотивами и социальными влияниями, общественными нормами.

Ключевые слова: потребности, экономические потребности, человек, потребители, товар, услуги, экономика.

This paper is devoted to the phenomenon of needs, peculiarities of their formation and satisfaction in the contextual dimension of modern economic doctrines. Based on the analysis of neoclassical and institutional sociological economic approaches the article proves that economic needs are a kind of dualistic education that accumulates subjective incentives, states and a wide range of relations between man and the objective world. In this sense, the needs are determined by the person and his interests (subjective approach) and the functioning of social relations and the state of the environment, cultural characteristics (objective approach). The transformational shifts in understanding the needs that are being tracked in the tendentious manifestations of replacing the "human economic" into a more complex and contradictory substance are identified. After all, human behavior in the market is determined not only by the estimated factors, but also by psychological motives and social influences, social norms.

Key words: needs, economic needs, people, consumers, goods, services, economy.

УДК 001.102-052

Залужний А.Л.

аспірант кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності
Національний університет водного господарства та природокористування

Постановка проблеми. Потреби акумулюють істотні характеристики бажань, прагнень, інтересів людини, виражаючи якісний вимір економічного та духовного життя соціуму на певному рівні його розвитку. Саме це дає підстави для аналітично-дослідницьких проєктів експлікації теоретико-методологічних інтерпретацій потреб в економічному контексті з урахуванням історичного поступу людства та виявленням основних тенденцій щодо осмислення цього складного феномена, адже потреби є невід'ємною частиною економічних процесів, а ступінь їх задоволення – показником економічного й культурного розвитку соціуму.

Проте це поняття неправомірно редукувати лише до економічної сфери й задоволення матеріальних благ, оскільки вагомим постає осмислення потреб у сенсі обов'язкової компоненти соціальної системи у цілому й фокусування на чинники нее-

кономічного змісту, зокрема людини, суспільства, ціннісних орієнтирів, різних форм комунікаційних взаємодій, природи тощо. Адже будь-яка економічна система є ефективною, коли орієнтується не тільки на матеріально-речовинні та технічні характеристики виробничого процесу, а й надає пріоритету людському чиннику, його інтелектуальному, соціально-економічному та духовному потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний розгляд потреб, специфіка їх задоволення та визначення чинників формування знаходить відображення у працях українських (Н. Букало, Н. Коноваленко, В. Лісничка, В. Ліпич, С. Мочерний, І. Надольний, Н. Юхименко та ін.) та зарубіжних (А. Здравомислов, М. Єршов, А. Маргуліс, В. Левін, В. Радєєв та ін.) учених.

Водночас осмислення категорій «потреби» та «споживачі» у контексті вивчення структури попиту

та особливостей його формування на макрорівні відстежується в наукових розвідках таких українських дослідників, як І. Голяш, Є. Бечва, В. Куриляк, Є. Савельєв, А. Старостіна та ін.

Постановка завдання. Отже, виникає потреба здійснити експлікацію потреб, особливостей їх сутнісного тлумачення та особливостей формування в контекстуальному вимірі сучасних неокласичних та інституціонально-соціологічних економічних учень. На цій основі здійснимо спробу розкрити економічні потреби як своєрідне дуалістичне утворення, яке акумулює у собі суб'єктивні та об'єктивні чинники.

Виклад основного матеріалу дослідження. Більшість дослідників відносить потреби до основних та найбільш складних і суперечливих проблем, оскільки їх багатовекторність вивчається різними науками, зумовлюючи врахування природи потреб, особливостей становлення, структури, механізмів формування, закономірностей розвитку, тощо. Адже саме від їх задоволення або незадоволення залежать життя та розвиток будь-якого живого організму, позаяк потреби – це стан, властивість, характерні для всьому живого, що «виражає початкову, вихідну форму його активного, вибіркового відношення до умов навколишнього середовища» [3, с. 13–14] для здійснення свого розвитку. Тобто вони виконують функцію активності, стійкості системи, спрямованої на збереження її складників. Не дивно, що М. Єршов саме потребу вважає специфічною властивістю живої матерії, яка відрізняє її від неживої. Це нужда в чомусь, певних умовах, предметах, благах. Своєрідний стан незадоволеності, який намагаються подолати, відсутність чогось, що необхідне для життєдіяльності. Згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови, потреба тлумачиться в декількох ракурсах: необхідність, вимоги, умови. Це необхідність у чомусь; «те, без чого не можна обійтися», діяти певним чином; вимоги, які необхідно задовольняти, «умови, необхідні для чогось, когось» [2, с. 1090].

У цьому контексті виникає вагоме питання об'єктивної чи суб'єктивної природи феномена потреб людини. Зокрема, на об'єктивності нужди наголошує А. Здравомислов, який стверджує, що потреба – це «нужда в деякій сукупності зовнішніх умов її буття, домагання до обставин, які впливають з її сутнісних властивостей» [3, с. 13]. Утім, А. Маргуліс [6] справедливо зауважує, що нужда – це дефіцит чогось, а потреби виникають не тільки за нестачі, але й надлишку, який теж спроможний здійснювати негативний вплив на життєдіяльність людини. Водночас редукування потреби тільки до нужди не враховує вагомості багатьох інших чинників суб'єкта, якими є бажання, потяги, примхи, пристрасті, що виражають різні ступені інтенсивності та посилюють необхідність задоволення відповідної потреби. Втім, і психологічний контекст

бажання як форма виразу потреб та суб'єктивне їх переживання не завжди потребує їх реалізації (візьмемо для прикладу примхи дитини, шкідливі звички тощо), що значною мірою спонукає до врахування об'єктивних чинників та осмислення потреб в об'єктивно-суб'єктивній площині.

Саме тому залежно від сфери наукового знання, а саме фізіології, психології, соціології, філософії та економіки, осмислюються різні аспекти генези і специфіки функціонування потреб, зумовлюючи проблемність у сутнісному витлумаченні. Адже з врахуванням суб'єкта потреб, якими можуть виступати біологічний організм, індивід, соціум, соціальні інститути, особистість, економічний суб'єкт, закладаються основи дослідження потреб різними науковими вченнями. У зв'язку із цим А. Маргуліс та Є. Степанов стверджують: «Виявлений на теперішній момент загальнонауковий «стиковий» характер проблематики потреб об'єктивно потребує від представників різних наукових дисциплін об'єднати, інтегрувати дослідницькі зусилля і тим самим зняти надмірну відокремленість різних аспектів аналізу потреб» [6, с. 55].

Економічні теоретики як минулого, так і сучасного основою функціонування економічної системи вважають саме потреби людей, які постають визначальним критерієм соціокультурного та економічного розвитку, істотною детермінантою особистісного становлення. Потреба постає певною інтенцією, що спрямовується на результат із метою її досягнення. Саме прагнення до матеріальних потреб покладає початок економічної діяльності, яка, своєю чергою передбачає створення благ та послуг, їх розподіл, обмін і споживання для забезпечення життєдіяльності кожної людини та суспільства загалом. У даному контексті вимога максимально задовільнити запити і потреби й підвищити якість життя набуває вагомого значення.

Економічна сфера діяльності розглядається як такий спосіб господарювання, що неминує пов'язаний із феноменом формування і задоволення потреб, а тому економіка постає такою наукою, що використовує «...ресурси з метою забезпечення потреб людей і відносини ... які виникають у процесі господарювання [9, с. 53]. А найістотнішим питанням в окресленій площині постає експлікація спонукальних мотивів людського буття в господарській сфері діяльності, що зводиться до рівня матеріальної винагороди.

Осмислення потреб в економічній площині у сенсі економічної категорії зумовлює редукацію їх до об'єктивної необхідності умов людської життєдіяльності, оскільки вони «об'єктивні та їм можна надати універсального характеру» (Д. Ходжсон [9]) або суб'єктивних чинників буття людини (К. Менгер, Г. Беккер та ін.).

Зокрема, представник інституціоналізму Д. Ходжсон стверджує про необхідність у площині

економічного аналізу розрізнення понять «потреби» (need) як об'єктивних запитів загального характеру, що пов'язані з умовами людського існування, і «суб'єктивні запити» (wants) як примхи та пристрасті. Тобто наголошується на соціальних умовах задоволення індивідуальних потреб, зокрема: потреби в економічній системі виробництва благ та їх розподілу, системи освіти та виховання, розвинутої мережі комунікацій, політичної влади тощо.

У цьому контексті економічна система постає плюралістичним поєднанням ринкових інститутів, планування та приватної власності. Пропонується своєрідний принцип «сумішей» (impurities), що передбачає наявність розмаїття економічної структури економічної системи відповідного типу. Це суперечить концептуалізованому в марксизмі принципу «переваги» із властивою для певної форми суспільства відповідного способу виробництва та домінантою економічної структури. Натомість єдність розмаїття в інституціоналізмі виступає вагомим чинником запобігання ймовірності руйнації відкритої системи, яка в силу свого розмаїття реагує на зміни середовища принципу «переваги». А згодом «змішана економіка» (Кросланд) постає синтезом принципів «сумішей» та переваг, планування та ринку, утвердження економічного плюралізму.

Як бачимо, інституціоналізм акцентує увагу на соціальних потребах, уважаючи, що розвиток інститутів (сім'я, держава, виробничі підприємства, тощо) зумовлюють зміни в структурі потреб, стимулюючи виникнення нових. А раціональний споживач, який зорієнтований тільки на матеріальні потреби, піддається критичному переосмисленню. Д. Ходжсон пропонує динамічну концепцію, яка уможливіє трансформаційні зміни, «передбачаючи гнучкість інститутів, які визначають потреби і дають їм оцінку та їх чуттєвість до індивідуальних запитів і суспільних дебатів» [9, с. 351], редукуючи суб'єктивний характер усіх потреб до «обманної тези». У цьому контексті особливої критики зазнають релятивність і суб'єктивність потреб ієрархічної моделі потреб А. Маслоу та теорії «індивідуального мейнстріму».

Утім, у теоретико-методологічних концепціях економічного індивідуалізму ціла низка суспільних явищ набуває пояснення крізь призму індивідуальної поведінки та дій економічних суб'єктів, адже індивідуальна поведінка економічних суб'єктів (окремі індивіди або фірми) стає визначальним чинником економічних процесів.

Зокрема, основоположник австрійської школи маржиналізму К. Менгер наголошує на суб'єктивній природі економічних потреб, оскільки утверджується залежність її від усвідомлення суб'єктом цінності блага у площині її рідкості, а отже, й корисності. А економічним благом виступає та потреба, яка володіє особливою цінністю завдяки тому, що перевершує кількість наявних благ. Основним критерієм формування економічних благ у цьому кон-

тексті виступає відношення між потребою в благах та їх кількістю. Господарські блага (економічні) – це та потреба, яка «перевищує досягне розпорядження кількістю благ» [5]. Акцент ставиться саме на суб'єктивній корисливості, передбачаючи значимість певної речі для споживача.

На відміну від класичних понять «товар» та «вартість» у нових економічних теоріях більшої актуальності набувають такі поняття, як «економічні блага» та «цінності». Саме споживач здійснює особистісну оцінку ролі блага для задоволення своїх потреб, а тому економічні блага перебувають у залежності від актуальності потреби та обмеженості наявних ресурсів.

Дослідниками відстоюється думка про те, що нові види діяльності породжують такі потреби, які не завжди мають можливість їх задоволення, тому виникає необхідність усвідомлення ієрархії потреб і зростання цінності правильного вибору в ситуації розмаїття можливостей у просторі множинності потреб. У зв'язку із цим К. Менгер наголошує на виборі найважливішої потреби за наявності антиномічних і взаємовиключаючих потреб. Привертає увагу співвідносність потреби з рівнем розуміння цінності блага та його зв'язку рідкістю та корисливістю, що знаходить своє вираження в теорії вартості, в якій на зміну класичного зведення її до витрат праці приходиться спосіб визначення цінності ступенем задоволення потреб. Вартість визначає споживач відповідно до корисливості товару. Так, К. Менгер зауважує: «Цінність – це судження, яке господарюючі люди мають про значимість тих благ, які знаходяться в їх розпорядженні для підтримки їхнього життя та благоустрою, а тому поза їх свідомістю не існує» [5, с. 132]. Отже, цінність (вартість) не є дещо притаманне благам, не властивість їх, а, навпаки, тільки те значення, яке надається задоволенню потреб, а тому всі економічні процеси пояснюються на рівні суб'єктивних оцінок людей, тоді як блага без оцінюючого їх суб'єкта втрачають вартість. У цьому разі ціна попадає у пряму залежність не від виробничого процесу створення економічних благ, а від швидкозмінного попиту.

Як бачимо, потреби оцінюються з позиції попиту і досягнення блага споживачами в контексті незадоволених бажань, які потребують правильного розподілу своїх засобів для отримання необхідних благ. Побудована К. Менгером схема показує потреби людини залежно від їх значення благополуччя суб'єкта – від більш необхідної до найменш важливої [5, с. 137–138]. Десять різноманітних благ, що позначаються римськими цифрами, ранжуються відповідно до важливості тих потреб, які вони задовольняють. Перша одиниця споживчого блага є більш цінною, ніж друга, а друга більш цінна, ніж третя, аж до повного задоволення потреб. Цінність одиниці блага дорівнює значенню, яке спрямоване на задоволення найменш важливої потреби.

Водночас О. фон Бем-Баверк завдяки введенню в обіг економічної науки поняття «субституційна межова корисливість» [1] зауважує, що межова корисливість благ співпадає з тією користю, яку приносить остання одиниця цього блага, а останнє благо повинно задовольняти найменш важливі нужди в даній ситуації. На прикладі втраченого пальто вчений показує, що межова корисливість його визначається межевою корисливістю тих предметів споживання, якими потрібно пожертвувати, щоб купити нове (для бідняка це необхідні продукти харчування, для багатого – предмети розкоші).

Окреслені закони стають в пряму протилежність законам зростаючих потреб класиків марксизму, оскільки в ідеях маржиналістської школи в ситуації задоволення потреб корисливість речі падає зі збільшенням запасів благ. А звідси, актуалізація принципу вирівнювання межових корисливостей, що передбачає раціональний розподіл засобів між різними благами для досягнення задоволення й отримання максимальної корисливості.

Важливо, що саме людина з її потребами та суб'єктивними оцінками, де важливу роль відіграють психологічні чинники, стає основним об'єктом вивчення в даних економічних дослідженнях. У маржиналістів економічні блага визначаються як такі, які виникають у межах перевищення потреб над наявними благами, у зв'язку з чим починають володіти особливою цінністю. Привертає увагу те, що відстоюється ідея «суб'єктивної цінності», тоді як у теоріях класиків марксизму вартість (цінність) благ набуває об'єктивних характеристик незалежно від інтересів та потреб споживачів. Економічні питання в теоріях маржиналізму розглядаються на рівні «методологічного індивідуалізму» (Хаєк). У К. Менгера цей метод дістає назву «атомістичний», оскільки виражає раціональність поведінки суб'єкта в складних ринкових структурах.

Суб'єкти безпосередньо визначають переваги і приймають відповідні рішення за межами суспільних пріоритетів, оскільки визначальним мотиваційним чинником економічної діяльності є вимога задоволення індивідуальних потреб.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, утилітарні спонуки до отримання матеріальних благ за мінімальних витрат потребують переосмислення та врахування ролі нематеріальних благ і посилення інтересу до соціальних проблем. Людина «прагматична» себе вичерпує, окреслюючи виміри більш складної та суперечливої субстанції, яку представники новітніх економічних досліджень намагаються відстежити в інтердискурсивному вимірі крізь призму історичного, психологічного, соціологічного та економічного підходів.

На основі проведеного аналітичного огляду сучасних економічних учень акцентуватимемо увагу на подвійній сутності потреб, що акумулює у собі єдність об'єктивних та суб'єктивних начал. Під

потребами розумітимемо суб'єктивно-об'єктивні форми взаємодії людини та світу, які в результаті суперечності між необхідним та наявним спонукують суб'єкта до особистісної самореалізації як біосоціальної та духовної істоти. Це дасть змогу розглядати потреби не як компоненти біологічної сутності людини, а як істотної сфери структури особистості, пов'язаної з реалізацією потенційних можливостей покликання людини до її самоактуалізації.

У цьому контексті економічні потреби також постають об'єктивно-суб'єктивним феноменом, поєднуючи в єдину цілісність дві їх специфічні характеристики – об'єктивність та суб'єктивність, оскільки залежать як від суб'єктивних (психіка, вікові особливості, стать та ін.), так і об'єктивних, (рівня розвитку економічної сфери діяльності) чинників. Саме тому економічні потреби – це таке своєрідне дуалістичне утворення, яке акумулює у собі як суб'єктивні стимули та стани, так і широке коло відносин між людиною та об'єктивним світом. У цьому сенсі потреби визначаються особистістю та її інтересами (суб'єктивний підхід) та функціонуванням суспільних відносинами і станом природного середовища, культурних особливостей (об'єктивний підхід). Такий підхід передбачає врахування ролі історичних, психологічних та соціальних чинників у проблемному полі аналізу економічних процесів, адже культурні норми і моральні зразки, звичаї та мотиви постають істотною засадою дій економічних суб'єктів, що потребує в окресленій площині подальших наукових розвідок.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бем-Баверк Е. Основы теории ценности хозяйственных благ. Москва : Директмедиа Паблишинг, 2008. 196 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
3. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. Москва : Политиздат, 1986. 223 с.
4. Менгер К. Исследования о методах социальных наук и политической экономии в особенности. *Избранные работы*. Москва : Территория будущего, 2005. С. 289–495.
5. Менгер К. Основания политической экономии. *Избранные работы*. Москва : Территория будущего, 2005. С. 59–286.
6. Маргулис А.В., Степанов Е.И. Потребности человека: методологические проблемы комплексного исследования (Аналитический обзор литературы). *Вопросы философии*. 1986. № 4. С. 54–69.
7. Маршалл А. Принципы экономической науки : реферат підручника «Принципы экономической науки / референт-укладач В.М. Фещенко. Київ : УМКЦентр, 2001. 211 с.
8. Хайек Ф.А. Карл Менгер (1840–1921). Москва : Территория будущего, 2005. С. 11–56.
9. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории. Москва : Дело, 2003. 464 с.